
Odchod sovětských vojsk z Československa

Jiří Šedivý

Prolog: vývoj čs.-sovětských vztahů

V noci z 20. na 21. srpna 1968 došlo k invazi přibližně půl milionu vojáků pěti zemí Varšavské smlouvy na území Československa, která napsala tečku za pokusem reformního křídla KSČ nasadit existujícímu socialismu v Československu masku lidské tváře. Invaze znamenala uzavření té kapitoly vztahů se Sovětským svazem, jejíž počátek by bylo možné datovat do července 1941. Období, vymezené léty 1941 a 1968, bylo ve znamení postupného vtahování Československa do sovětské sféry vlivu a jeho stále pevnějšího poutání k východnímu sousedovi. Srpnová invaze pak přímo fyzicky potvrdila završení tohoto procesu.

Návrh na uzavření československo-sovětské dohody, který Janu Masarykovi přednesl 5. července 1941 sovětský velvyslanec v Londýně Majskij, přišel naší exilové vládě velice vhod. Na základě tohoto návrhu 18. července podepsal Masaryk a Majskij Dohodu o spolupráci ve válce proti fašismu, která znamenala pro čs. vládu v Londýně první rovnoprávný mezinárodněpolitický akt po 15. březnu 1939. Tato dohoda otevřela a urychlila cestu k všeobecnému mezinárodnímu uznání ČSR. (Britové se na poslední chvíli marně snažili napravit své předešlé váhání. Obdobnou dohodu s čs. vládou se jim podařilo podepsat až několik hodin po Sovětech.) Navíc Molotov ujistil Beneše během jejich setkání v srpnu 1942 v Moskvě, že SSSR na rozdíl od spojenců neuznává žádné změny čs. hranic z let 1938 a 1939. Co to pro Mnichovem traumatizovaného čs. prezidenta znamenalo, netřeba rozevídat.

Sověti velice dobře věděli, že spojenci považují Beneše za významnou, ne-li klíčovou postavu pro poválečné uspořádání střední Evropy a že sblížení s čs. exilovou vládou jim zaručí nejen vliv na vývoj poválečného Československa, ale i zvýšení prestiže v očích Velké Británie a Spojených států. První předpoklad potvrdil vývoj po roce 1945, druhý byl potvrzen překvapivě příznivými ohlasy britského a amerického tisku jak na dohodu z července 1941, tak zejména na Smlouvu o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci z 12. prosince 1943.

Tato smlouva se stala základem všech pozdějších čs.-sovětských smluv a znamenala první reálný krok k vytvoření poválečného sovětského satelitního systému ve střední Evropě. Setkání se Stalinem při jednáních o smlouvě v prosinci 1943 v Moskvě na Beneše velice zapůsobila. Stalin byl více než vstřícný, okamžitě přistupoval na všechny jeho návrhy. Kdykoliv se čs. prezident zmínil o poválečném směřování Československa, Stalin odmítal poslouchat. To jsou vnitřní záležitosti, které se ho netýkají.

Smlouva, která obsahuje Sověty velice oblíbenou a prosazovanou neintervenci klauzuli, byla začátkem tzv. „slovanské“ bezpečnostní politiky čs. vlády. Do tvorby československé zahraniční politiky zároveň vstupuje nová politická síla – představitelé moskevského vedení KSČ. Vliv komunistů na čs. politiku od tohoto momentu již pouze sílil. To vše signalizovalo Západu dobrovolný posun Československa směrem k sovětské sféře vlivu.

Je třeba říci, že Beneš vnímal smlouvu nejen jako výraz spolenectví se SSSR, ale i jako pojistku proti předpokládaným sovětským snahám dominovat středoevropskému prostoru.

Na otázku Západ či Východ odpovídal Západ a Východ. Jaltská konference pak potvrdila Benešovy kalkulace, že spojenci budou poválečnou realizaci sovětských záměrů v oblasti střední a východní Evropy přinejmenším tolerovat.

Na druhé straně je třeba vzít v úvahu, že válečná utrpení sovětského lidu a Stalinovy zdánlivě demokratizační kosmetické úpravy režimu velkou měrou přispěly k zvýšení popularity a prestiže SSSR na Západě a že zároveň vyvolaly u nezanedbatelné části politiků pozitivní naděje a očekávání pro poválečný vývoj.

Východní velmoc již svou kořist nepustila, ale naopak stále více připoutávala a znevolňovala. V zájmu objektivity je však nutné dodat, že se tomu československá politika příliš nebránila. Například již během jednání o smlouvě v roce 1943 prezident Beneš jako první přichází s nabídkou odstoupení Podkarpatské Rusi.

Naše zahraniční politika v letech 1945–1948 už byla víceméně koordinována s Moskvou. V květnu 1947 došlo ještě v duchu čs. koncepce „mostu“ mezi Východem a Západem k pokusu o podepsání smlouvy s Francií jako protiváhy k vlivu SSSR. Ale když v červenci 1947 telegrafoval Jan Masaryk z Moskvy striktní nařízení, aby Československo odstoupilo z účasti na Marshallově plánu, ve vládě se nezdvihla ani jedna ruka proti. Odmítnutí obilné pomoci Československu ze strany USA na podzim téhož roku pak potvrdilo, na jakou stranu železné opony nás Západ přiřazuje. Stalin okamžitě a s radostí zareagoval na Gottwaldovu žádost o potravinovou pomoc i přesto, že v SSSR byl v té době hlad.

Převzetí moci komunisty v únoru následujícího roku bylo již jen logickým vyvrcholem několikaleté intenzivní a systematické přípravy domácích komunistů vedených a podporovaných Moskvou na straně jedné a neschopností „demokratických“ politických sil Národní fronty odhadnout situaci a adekvátně na ni reagovat na straně druhé. Během několika následujících let se Československo poměrně rychle přeměňuje ve spolehlivou součást sovětského satelitního systému.

Po Chruščovově projevu na XX. sjezdu KSSS nastává v komunistických stranách zemí socialistického tábora období narůstajících pochybností, které v Maďarsku vyúsťují do ozbrojeného povstání, v Československu pak do snah o reformu uvnitř strany. 21. srpen 1968 znamená konec československého experimentu.

I přes jednoznačné odmítnutí okupace čs. veřejností se ministr zahraničí profesor J. Hájek ve svém projevu v Radě bezpečnosti OSN (24. 8. 1968) pokouší taktizovat a vysvětluje československou krizi jako výlučně vnitřní záležitost zemí socialistického tábora. Západ si může oddechnout – má alibi pro svou nečinnost (během invaze nevyhlásilo NATO ani nejnižší stupeň bojové pohotovosti).

Českoslovenští představitelé, zavlčení do Moskvy, podepisují 26. srpna 1968 tzv. Moskevský protokol. Dne 18. října Národní shromáždění schvaluje a prezident L. Svoboda ratifikuje Smlouvu o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR. Oba zmíněné dokumenty a dohody na ně navazující mají dodatečně legitimovat a legalizovat celou situaci.

Do mezinárodněpolitického slovníku přibývá heslo Brežněvova doktrína. Rodí se poněkud defektní „dítě Pražského jara“ – eurokomunismus. Je to pokus zastavit pokles členské základny západoevropských komunistických stran, který byl reakcí na další sebedohalení sovětského systému. Rumuni se údajně snaží zkonstruovat raketu středního doletu s jadernou náloží na obranu proti sovětskému imperialismu. Československo vstupuje do „období nehybnosti“.

Nástup M. Gorbačova v roce 1985 znamenal pootevření dveří demokratizačním změnám uvnitř sovětského bloku, které vyvrcholily „rokem zázraků“, rokem 1989. Na tiskové konferenci v říjnu toho roku parafrázuje mluvčí sovětské vlády G. Gerasimov verš z písně F. Sinatra: „*I like to make it in my way.*“ Na světě je tzv. Sinatrova doktrína, která de facto střídá Brežněvovu doktrínu.

Občanům středoevropských satelitů Sovětského svazu ale nemusí nikdo dvakrát říkat, aby „si to dělali po svém“. Maďaři tak potichu činí již řadu let, Poláci řadu měsíců.

Výjimkou zůstává jen ČSSR. Když se už rozhoupali i východní Němci, je snad každému jasné, že nyní je na řadě Československo. Během tří týdnů po 17. listopadu komunisté vyklízejí nejvyšší pozice, doslova „utíkají od moci“, mnozí se zjevným ulehčením.

* * *

Úvod

Díváme-li se dnes zpět na již uzavřené období vývoje československé zahraniční politiky od listopadu 1989, těžko lze přehlédnout její první výrazný samostatný krok – jednání o odchodu sovětských vojsk, umístěných na našem území.

Tato jednání probíhala v lednu a únoru 1990, tedy v době nebývalé akcelerace mezinárodněpolitického vývoje ve světě a dalekosáhlých vnitropolitických změn ve státech střední a východní Evropy. Obrovské množství událostí té doby a dob následujících částečně překrylo jak vzpomínky na tato jednání, tak vědomí o významu výsledků na nich dosažených. Z obecného hlediska mohou být však tato jednání ve svém principu i v metodě inspirativní pro naši současnou i budoucí zahraniční politiku a diplomacii. Analýza celého procesu předpokládá zodpovězení těchto základních otázek:

- 1) *Jak probíhaly přípravy na jednání?*
- 2) *Jak probíhala jednání?*
- 3) *Jak hodnotit výsledky na jednáních dosažené?*

* * *

Cesta k jednáním

Listopadové události roku 1989 důkladně rozčeřily hladiny „disciplinované letargie“, která vládla v Československu předchozích dvacet let. Mělo-li být obnoveno mezinárodní postavení demokratizujícího se Československa jako švobodného a suverénního státu, muselo se především vyvázat z nepřírozených a násilných pout minulosti. Základním zájmem státu a prvním cílem nové zahraniční politiky bylo tedy úplné stažení sovětských vojsk z území Československa.

Požadavek odchodu Sovětů zde byl víceméně obecně sdílen. Jakým způsobem a v jakém časovém horizontu by měl být odsun uskutečněn, na to se již názory rozcházely. Rekonstruovaná vláda komunistického předsedy L. Adamce dne 3. 12. 1989 vyhláší, že považuje vstup pěti států Varšavské smlouvy v roce 1968 za porušení norem vztahů mezi státy a mezinárodního práva. Navrhuje zahájit jednání o „mezivládní dohodě, která se týká dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR... Vychází přitom z toho, že otázka odchodu sovětských vojsk musí být řešena i v souladu s postupem celoevropského odzbrojovacího procesu.“ Vláda pověřuje svého předsedu, aby s tímto stanoviskem seznámil vládu SSSR.¹ Zároveň jsou vyzvány vlády pěti invazních zemí, aby přijaly s vládou ČSSR společnou deklaraci, v níž by uznaly protiprávnost vstupu, morálně-politickou a právní odpovědnost za vstup a následky z něho plynoucí, a aby vyslovily politování nad tímto krokem.² Dne 4. prosince vzešlo z moskevské schůzky L. Adamce a M. Gorbačova společné prohlášení, v němž byl vstup odsouzen jako „akce, která znamenala vměšování do vnitřních záležitostí ČSSR... neslučitelná s normami vztahů mezi svrchovanými státy“.³

Pátého prosince se v Moskvě scházejí vedoucí představitelé Bulharska, Maďarska, NDR, Polska a SSSR. Na základě zmíněné výzvy vlády ČSSR na předhodnocení vstupu svých vojsk na území ČSSR v roce 1968 společně prohlašují, že „z hlediska nyní známých faktů... vstup vojsk jejich států do Československa v roce 1968 znamenal vměšování do vnitřních záležitostí svrchovaného čs. státu a musí být odsouzen“. Ministr zahraničí ČSSR J. Johanes, pověřený svou vládou zahájit jednání o sovětských vojscích, a E. Ševardnadze vyjadřují pak ve společném prohlášení, že je nutné zahájit společné československo-sovětské konzultace a že „tuto otázku je třeba řešit v souladu s celosvětovým odzbrojovacím procesem.“⁴

Na zmíněné formulace reaguje Občanské fórum stanoviskem, v němž odmítá závěry ze setkání jako v podstatě implicitní uznání Moskevského protokolu z 26. 8. 1968 a Smlouvy o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR z 18. 10. 1968. Dále prohlašuje: *Jestliže byl vstup vojsk Varšavské smlouvy porušením norem mezinárodního práva, jsou i výše zmíněné dokumenty neplatné, protože byly podepsány pod nátlakem. Sovětská vojska umístěná na našem území nemohou být považována za kontingent, určený k obraně socialistického společenství. Tato vojska jsou proto vojsky okupačními.*⁵ Jediným důsledkem a nápravou těchto skutečností může být pouze jejich okamžité stažení. Celá tato problematika musí být posuzována mimo celoevropská odzbrojovací jednání, mimo multilaterální platformu Varšavské smlouvy, pouze jako bilaterální záležitost ČSSR a SSSR. Jakékoliv podmiňování odchodu vojsk celoevropským odzbrojovacím procesem by znamenalo de facto uznání platnosti tzv. Brežněvovy doktríny. Teprve poté, až sovětské jednotky opustí čs. území, mohlo by být eventuálně zahájeno jednání o umístění omezeného kontingentu sovětských vojsk na území ČSSR. Dále je ve stanovisku vysloveno podezření, že jednání pod vedením ministra Johanese povedou pouze k pokusům o sjednání nové smlouvy o pobytu. Úplný odchod sovětských vojsk je však první a základní podmínkou rovnoprávného vztahu obou zemí.

Šestáho prosince zahajuje na Federálním ministerstvu zahraničních věcí (FMZV) činnost expertní skupina pro přípravu jednání o pobytu a odchodu sovětských vojsk. Jejím vedením je pověřen náměstek ministra zahraničí ing. E. Vacek. Osmého prosince je pak odevzdána chargé d'affaires velvyslanectví SSSR v ČSSR nota FMZV, vyzývající sovětskou stranu k jednáním.

Situace se zásadně mění 10. prosince. Do rukou odstoupujícího prezidenta dr. Husáka skládá slib nová vláda M. Čalfa, jejíž větší část je sestavena z politických aktivistů Občanského fóra. Ministrem zahraničí se stává J. Dienstbier a do příprav na jednání vstupují mnohem radikálnější lidé z bývalé opozice. Do té doby ne zcela vyjasněný postoj čs. strany ke smlouvě z 18. 10. 1968 se mění v jednoznačné stanovisko: *Smlouva je nulitní, tedy neplatná od samého počátku. Jednání o odchodu budou bilaterální a nebudou vázána na Vídeňské rozhovory o snížení stavu konvenčních vojsk SSSR a USA ve střední Evropě. Jednat se bude pouze o odchodu, a to o odchodu v nejkratším možném termínu.*⁶

Dvanáctého prosince schvaluje Federální shromáždění ČSSR na 17. společné schůzi usnesení, v němž konstatuje protiprávnost vstupu vojsk Varšavské smlouvy a vyjadřuje „podporu zahraničněpolitickým jednáním, která vede československá vláda k právnímu řešení otázek spojených s odsunem sovětských vojsk z území ČSSR tak, aby v návaznosti na celoevropský helsinský proces byla garantována stabilita a rovnováha zájmů členských států Varšavské smlouvy, Severoatlantického paktu a neutrálních států na evropském kontinentě“.⁷ Vstup vojsk pěti států Varšavské smlouvy do ČSSR je zde hodnocen jako „vojenská intervence“.

Dvacátého prosince se v Moskvě setkává vedoucí čs. vládní delegace premiér M. Čalfa s premiérem sovětské vlády N. Ryžkovem. Hovoří spolu o „nutnosti otázky týkající se roku 1968 a smlouvy o sovětských vojscích v ČSSR“. Je zde dohodnuto vytvoření společné komise historiků. Ministr zahraničí ČSSR J. Dienstbier a E. Ševardnadze se „dohodli zahájit v první polovině ledna 1990 rozhovory o sovětských jednotkách umístěných v ČSSR“.⁸ Termín zahájení těchto jednání byl předběžně stanoven na 15. 1. 1990.

Již během ministerského rozhovoru se projevily rozpory, které předznamenaly průběh dalšího jednání. Byla to především formulace obsahu budoucích rozhovorů ve společné tiskové zprávě. Čs. strana trvala na uvedení termínu „odchod“ či „stahování“, což bylo pro sovětskou stranu nepřijatelné. Sověti naopak prosazovali formulaci „jednání o dočasném pobytu“. Kompromisem se stala již zmíněná formulace „jednání o sovětských jednotkách umístěných v ČSSR“. Dalším problémem byla úroveň jednání. E. Ševardnadze se snažil multilateralizovat problém prosazením jednání v návaznosti a s ohledem na Vídeňské odzbrojovací rozhovory, tedy de facto v koordinaci s Varšavskou smlouvou.⁹

Na FMZV se mezitím shromažďují podkladové materiály pro přípravu argumentace, scházejí se společné komise expertů z různých vládních rezortů (zahraničních věcí, národní obrany, financí, dopravy a spojů a Úřadu předsedy vlády), vypracovává se strategie pro očekávaná jednání a katalog problémů spojených s odchodem sovětských vojsk z území ČSSR, první odhady materiálních a ekologických škod způsobených Sovětskou armádou. Dne 5. ledna je na velvyslanectví SSSR urgována odpověď na nótu FMZV z 8. prosince. V odpovědi sovětská strana potvrzuje, že delegace MZV SSSR, vedená náměstkem ministra zahraničí SSSR I. Aboimovem, přijede do Prahy na jednání v termínu 15.–17. ledna.

Bylo tedy nutné uzavřít přípravy podkladů pro jednotlivé expertní skupiny a vypracovat směrnice pro jednání. Argumenty čs. strany je možné rozdělit do dvou základních skupin:

1) *Argumenty právně-politické:*

– Vstup vojsk pěti států Varšavské smlouvy do ČSSR byl v rozporu s mezinárodním právem. Došlo k porušení:

a) Úmluvy o definici útočníka z roku 1933 (z vlastní iniciativy SSSR uzavřel deset smluv se svými sousedy, včetně ČSR, a v roce 1939 i s Finskem).

b) Varšavské smlouvy z roku 1955, která vůbec nepočítala s možností zásahu uvnitř paktu. Jejím základním deklarovaným principem byla kolektivní sebeobrana.

c) Deklarace o nepřipustnosti vměšování do vnitřních záležitostí států a o ochraně jejich svrchovanosti, schválené Valným shromážděním OSN v roce 1964 z iniciativy SSSR.

d) Zásad svrchovanosti, použití ozbrojené síly vůči jinému státu, zákazu vměšování do vnitřních nebo vnějších věcí druhého státu, především ozbrojeného vměšování. „*Všechny tyto zásady se považovaly již tehdy za všeobecně uznané, obvyčejového původu, taktéž ale smluvně zakotvené nebo potvrzené v čl. 2 Charty OSN.*“¹⁰ Zásadu „*vzájemného respektování nezávislosti a svrchovanosti, jakož i nevměšování do vnitřních věcí druhého státu*“ obsahuje již čs.-sovětská smlouva z 12. 12. 1943.¹¹ Obdobná ustanovení jsou obsažena i v dalších smlouvách s ostatními invazními státy.¹²

– Vojska pěti států Varšavské smlouvy vstoupila na území ČSSR proti vůli naprosté většiny lidu a bez vědomí a oficiálního souhlasu československých vládních činitelů, kteří byli poté internováni a proti své vůli převezeni do Moskvy.

– Invaze znamenala násilné přerušování demokratizačního procesu v ČSSR a vedla k znovunastolení brežněvovského totalitního systému.

Z toho vyplývá nulita Moskevského protokolu a Smlouvy o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR i dohod na ně navazujících (jde o sedm mezinárodních dohod, vztahujících se ke smlouvě z 18. 10. 1968), jakožto smluv, jejichž uzavření bylo dosaženo hrozbou či použitím síly, což je porušením zásad mezinárodního práva obsažených v Chartě OSN (viz článek 52 Vídeňské úmluvy o smluvním právu). Smlouvy jsou tudíž právně neúčinné (viz článek 51 Vídeňské úmluvy). Pobyt sovětských vojsk je tedy trvajícím protiprávním aktem, který může být napraven pouze jejich stažením a náhradou škod, jež byly invazí a následným pobytem vojsk způsobeny.

Dále bylo rozhodnuto argumentovat dosavadním poklidným a nenásilným vývojem změn v ČSSR, tlakem čs. veřejnosti, zlepšením vztahů k SSSR, a to jak oficiálních, tak neoficiálních, volbami v červnu 1990, k jejichž klidné atmosféře by přispělo stažení především bojových jednotek Sovětské armády.¹³

2) *Argumentace technicko-vojenská:*

– ČSLA je schopna zajistit obranu územní svrchovanosti ČSSR vlastními silami a zároveň plnit závazky, vyplývající z členství našeho státu ve Varšavské smlouvě, což dostatečně prokázala v letech 1955–1968.

– Experti FMNO měli důkladně připravenou technickou argumentaci (propustnost železnic, rámcový harmonogram odchodu apod.) na základě odhadů o stavech sovětských vojsk na čs. území.

– Celoevropský poměr sil nemůže být závislý na stvu, který vznikl vojenskou intervencí. Na základě této argumentace byla vypracována následující *strategie pro jednání*:

Čs. strana bude vystupovat od samého počátku ofenzivně, bude klást požadavky a bude

se snažit udávat rytmus a tempo rozhovorů. Zástupce čs. strany, který promluví jako první, bude celý problém prezentovat jako zásadně bilaterální otázku odchodu vojsk a nebude podrobněji hovořit o celoevropském procesu. Pokud to okolnosti dovolí, odevzdá sovětské straně zásady čs. návrhu dohody, včetně rámcového návrhu časových etap stahování. Čs. strana bude požadovat úplné stažení všech sovětských vojsk a materiálu do konce roku 1990, což byl mj. také veřejně vyslovený požadavek nově zvoleného prezidenta V. Havla. Zdůrazňován bude psychologický aspekt odchodu zvláště s ohledem na červnové volby a vzhledem k zatím velice nízké hladině protisovětských nálad v naší veřejnosti. Sovětská delegace bude však upozorněna, že veřejné mínění je k této problematice velice citlivé, a to zejména ve věci četných ekologických, celních a valutových přestupků ze strany sovětských vojsk a občanů.

Vzhledem k tomu, že čs. strana považuje současný stav za protiprávní, bude navržena zvláštní právní úprava statutu vojsk na dobu jejich stahování (formou výměny dopisů či nót).

V otázkách majetkoprávního vyrovnání bude nutné postupovat opatrně. V zájmu co nejrychlejšího dosažení dohody o odchodu bude o nich jednáno zvlášť. Předpokládalo se, že jednání o náhradě škod budou nejkomplicovanější a pro sovětskou stranu nejméně příjemná.

Pro případ krizové situace, která by hrozila přerůst až do zablokování dalších jednání, uvažovala čs. strana o ústupu v podobě návrhu na poskytnutí vojenského prostoru pro jednu základnu Sovětské armády. Ta by byla zřízena na základě smlouvy, uzavřené až po stažení všech vojsk a materiálu z našeho území. Čs. delegace měla dále připravenou hrozbu jednostranného vyhlášení požadavku odchodu československou vládou na mezinárodním fóru, a to s poukazem na protiprávní podstatu celé situace a s odvoláním na Gorbačovův zahraničněpolitický program. Vzhledem k tomu, že se předpokládala dokonalá informovanost sovětské strany o všech přípravných krocích a dokumentech naší strany (odposlech objektů FMZV, agenturní síť KGB na FMZV), bylo rozhodnuto postupovat během jednání otevřeně a přímo. Tento předpoklad byl poněkud zpochybně překvapením Sovětů důkladností přípravy čs. strany, jejími stanovisky a požadavky, tak jak byly prezentovány během prvního kola expertních jednání v Praze.

Ve svém usnesení č. 4 z 11. 1. 1990 souhlasilo Předsednictvo vlády ČSSR se zahájením expertních jednání o sovětských jednotkách rozmístěných v ČSSR a schválilo směrnici pro postup na těchto jednáních. Ministr zahraničí jmenoval čs. expertní delegaci a z taktických důvodů ponechal v jejím čele náměstika ing. E. Vacka. Ten měl oficiálně vést dialog, protože se dobře znal s vedoucím sovětské delegace I. P. Aboimovem a ovládal protokolární ceremonie, na něž si sovětská diplomacie tradičně velice potrpí. Jeho zástupcem byl jmenován poradce ministra zahraničí dr. J. Šedivý, který se otázkami pobytu a odchodu sovětských vojsk zabýval již v zahraničněpolitické komisi Občanského fóra. Ten vypracoval základy strategie pro jednání a spolu s tehdejšími mluvčími Federálního ministerstva zahraničí L. Dobrovským měl za úkol hlídat udržení ofenzivního tlaku na Sověty a věcnosti rozhovorů.

První kolo jednání – Praha, 15.–16. 1. 1990

První kolo expertních jednání proběhlo v Praze ve dnech 15.–16. ledna 1990. Čs. strana předložila své argumenty a požadavky a narazila na tvrdý odpor Sovětů. Ti se snažili jednání protahovat debatami o předmětu a obsahu jednání – odmítali vůbec připustit možnost, že by se mělo jednat o odchodu. Podle očekávání argumentovali rovnováhou sil v Evropě, regionální bezpečností, výstavbou vojenských sil NATO. Apelovali na naši historickou zkušenost s Německem a na růst neofašistických a revanšistických nálad v západní Evropě. Dobrý argument jim poskytlo vojenské cvičení NATO na téma Útok z Bavorska proti Hlavnímu stanu Střední skupiny vojsk Varšavské smlouvy, zahájené v blízkosti našich hranic, a to shodou okolností přesně v první den jednání. Na náš předběžný návrh hmotného vyrovnání předložila sovětská strana své propočty, podle nichž by měla ČSSR ještě dopláct za objekty, postavené Sovětskou armádou na našem území.

Krise nastala již 15. ledna odpoledne, když náměstek Aboimov zavřel své desky s dokumenty a prohlásil, že nemá jiný mandát než na jednání o pobytu vojsk a že se vrací s celou delegací do Moskvy. Na to naše strana reagovala hrozbou, že čs. vláda vyzve před celým světem sovětskou vládu k okamžitému stažení okupačních vojsk. V té době chtělo sovětské vedení ještě udržet zdání jednoty paktu a takový radikální postoj by jeho snahy naboural. Delegace tedy opět zasedly za jednací stůl a dospěly ke kompromisní formulaci pro tiskové zprávy (každá strana vydala svou vlastní). Čs. strana ustoupila od svého návrhu na jednání o „urychleném odchodu“ a sovětská strana přistoupila na kompromisní formulaci „jednání o pobytu vojsk na území ČSSR, včetně jejich odchodu“. Ústupek delegace SSSR ve věci obsahu jednání znamenal první zlom ve prospěch naší strany.

Jednání pokračovala až druhý den odpoledne. Sovětská strana se opět pokoušela převést jednání do širšího rámce než bilaterálního a spojovat odchod s Vídeňskými jednáními o snížení konvenční výzbroje a vojsk. Na změnu statutu svých vojsk v ČSSR byli Sověti ochotni přistoupit, ale požadovali jeho nové definování v rámci Varšavské smlouvy.¹⁴ Sovětská delegace přislíbila, že poskytne přesné údaje o počtu osob, výzbroji a materiálu dislokovaných na našem území.

Námi navrhovaný termín odchodu do konce roku 1990 Sověti naprosto odmítali. Poukazovali na nereálnost technického řešení tak rychlého odchodu a jako nejkratší možný termín udávali horizont pěti let. Navíc již podle jejich názoru stahování sovětských vojsk ze střední Evropy začalo, a to na základě iniciativy M. Gorbačova z prosince 1988.¹⁵ Sověti také poprvé použili argument „humanitární“. Nazvali tak problémy, které nastanou po návratu tak velkého množství vojáků a jejich rodin do SSSR.

Jednání, která byla původně plánována na tři dny, skončila již 16. ledna s tím, že sovětská delegace musí vzhledem k závažnosti a zásadnosti čs. postoje a požadavků informovat nejvyšší místa v Moskvě. Po vyřešení rozsahu mandátu bude zahájeno druhé kolo jednání, tentokrát v Moskvě. Ve stejný den přijal ministr Dienstbier vedoucího sovětské delegace I. Aboimova a znovu mu zopakoval čs. stanoviska a argumenty.

První kolo přineslo několik nových poznatků:

1) *Se Sověty lze nejen jednat, ale je dokonce možné je držet v defenzivní pozici na vlastní argumentační bázi a přinutit je ke kompromisu.*

2) *Sovětská delegace byla překvapena a patrně zaskočena všestrannou přípravou čs. strany.*

3) *Především vojenská část delegace byla přímo šokována, když slyšela z úst našich vyjednávačů termíny jako „okupace“, „okupační armáda“.*

4) *Sovětská strana zřejmě odmítne připustit nulitu smlouvy z 18. 10. 1968 z precedenčních důvodů (vztahy SSSR s jinými zeměmi, především obdobná smlouva s Maďarskem z roku 1957).*

5) *Majetkové vyrovnání a jednání o něm bude třeba, mají-li se rozhovory hnout z místa, odkázat na dohody navazující na eventuální smlouvu o odchodu.*

6) *Překvapivě citlivým bodem je pro sovětskou stranu otázka celních prohlídek odcházejících vojáků a jejich rodin. Zřejmě zde hrála roli snaha o jistou kompenzaci negativních důsledků návratu do vlasti umožněním volného vývozu spotřebního zboží.¹⁶*

7) *Sověti naprosto nechápou polistopadový vývoj a směřování ČSSR, jsou stále v zajetí svých tradičních představ a klišé, navíc dezinformováni vlastními médii.*

8) *Čs. strana musí udržet ofenzivní pozici a prosadit co nejbližší termín pro zahájení druhého kola jednání.*

Ohlasy na první kolo jednání

Otevření problému odchodu a zahájení jednání vyvolalo značný ohlas v zahraničí. Je třeba říci, že mnohé názory, zaznívající z novinářských i vojenských kruhů Západu, přímo nahrávaly sovětským argumentům a prokázaly – jako ostatně i mnohokrát poté – nepochopení hloubky změn a problematiky vývoje ve střední a východní Evropě.

„Československé rozhodnutí, které má tak krátkou lhůtu, západní diplomaty překvapilo. Může ovlivnit Vídeňské rozhovory o konvenčních silách“ a obávají se, aby SSSR nepodmiňoval svůj odchod stažením adekvátního počtu britských a francouzských vojáků z Německa, jak píše britské *The Times*.¹⁷ Washington naopak nesdílí obavy některých svých spojenců z rychlosti stažení vojsk z čs. území a eventuálního zkomplikování Vídeňských jednání, jak uvedla mluvčí Ministerstva zahraničí USA M. Tutwilerová.¹⁸ „Čs. požadavek stáhnout sovětská vojska z ČSSR mimo rámec Vídeňských rozhovorů nemá principiální význam,“ prohlašuje J. Kašlev, vedoucí sovětské delegace ve Vídni. Maďarsko a Polsko projevují přání, aby sovětská vojska opustila jejich území nejdéle do konce roku 1991.¹⁹ „NATO tyto kroky vítá,“ píše *Neues Deutschland*.²⁰ Krasnaja Zvezda varuje před urychleným stahováním, které povede k narušení stability v Evropě. Navrhuje uskutečnit odchod v rámci připravované dohody NATO – Varšavská smlouva.²¹ Prvního února jsou zahájena také jednání o odchodu sovětských vojsk z Maďarska.

Vývoj ke druhému kolu

Dne 23. ledna vystoupil v rámci programu 22. společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění poslanec M. Kocáb s návrhem usnesení, v němž by Federální shromáždění prohlásilo smlouvu z října 1968 za nulitní. Ve svém vystoupení zopakoval politické a právní argumenty čs. strany. Usnesení mělo vyjádřit plnou podporu čs. vládě pro jednání se sovětskou stranou a zároveň mělo obsahovat požadavek, aby byla podstatná část sovětských bojových jednotek stažena již do 15. 5. 1990 (tedy do voleb). Původním záměrem poslance Kocába bylo vytvořit poslaneckou skupinu pro paralelní vyjednávání nebo pro dohled nad jednáními. Na základě konzultace s FMZV však od tohoto záměru ustoupil.

Po jeho vystoupení následovalo jednání návrhové komise, která předložila mj. návrh na zřízení poslanecké komise pro dohled nad stahováním sovětských vojsk. Na 26. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů (28. 3.) bylo přijato usnesení č. 157, jímž Federální shromáždění zrušilo své usnesení ke smlouvě z 10. 10. 1968 a dále schválilo návrh na zřízení smíšené komise Federálního shromáždění pro dohled na odsun sovětských vojsk z Československa, jejímž předsedou byl později zvolen právě poslanec Kocáb.

Ve dnech 22.–24. ledna jednala v Moskvě zvláštní skupina FMZV. Jejím hlavním cílem bylo dojednat co nejbližší termín pro otevření druhého kola jednání. I. Aboimovi byl doručen dopis E. Vacka, v němž čs. strana navrhuje 25. leden pro zahájení druhého kola s tím, že co nejrychlejší dosažení dohody umožní její podepsání během plánované únorové návštěvy V. Havla v Moskvě. Čs. strana dále vyslovuje znepokojení nad množícími se případy celních přestupků sovětských občanů a urguje svou žádost o sdělení podrobností o stavech vojska a materiálu na území ČSSR. I. Aboimov opakuje výhrady k požadavku čs. strany, aby byla podstatná část vojsk stažena do 15. května 1990. Sovětská strana nepovažuje za reálné zahájit druhé kolo jednání do konce ledna.

Prvního února, v každoročním poselství amerického prezidenta o stavu Unie, doplňuje G. Bush svůj návrh z května 1989 na snížení počtu amerických vojáků v západní Evropě na 275 000 (z původních 305 000). Nyní navrhuje snížit počty amerických a sovětských vojáků až na 195 000. (Tedy o 80 000, na území ČSSR je dislokováno 73 500 sovětských vojáků). Potvrzuje tak návrh předsedy branného výboru Senátu S. Nunna, který 3. ledna 1990 v rozhovoru pro *New York Times* navrhl snížení na 250 000–200 000, „protože útok ze strany Varšavské smlouvy je nyní nepravděpodobný“.²² Tento návrh se stává dalším pádným argumentem pro čs. stranu.

Druhé kolo – Moskva, 7.–22. 2. 1990

Konečně je 7. února zahájeno v Moskvě druhé kolo jednání. Rozhovory se odehrávají ve dvou skupinách: politicko-právní, kde je cílem formulace dohody, a technicko-vojen-

ské, kde má být dohodnut harmonogram odsunu. *Cíle čs. strany jsou jasné – prosadit přijatelnou dohodu a především termín odchodu do konce roku 1990* (z údajů mezitím dodaných sovětskou stranou vypočítali čs. vojenští odborníci, že odsun je technicky proveditelný během 7–8 měsíců).

Těžšíště rozhovorů se přesouvá směrem ke skupině technicko-vojenské, vedené generálem R. Ducháčkem, náměstkem ministra obrany (později byl jmenován zmocněncem vlády pro záležitosti odchodu sovětských vojsk). V jednací síni proti našim expertům zasedlo 23 sovětských generálů a plukovníků. Strategie naší strany byla jasná: nenechat se argumentačně zavléci mimo „řeč čísel“.

Po předložení našich výpočtů nastal tuhý boj o každý údaj. Sověti nejprve přišli s rozdílnými kalkulačními jednotkami čs. a vlastních expertů. Argumentovali tím, že čs. armáda nikdy neprováděla tak komplikovaný odsun a že tedy nemůže mít představu o tom, kolik vagonů je třeba k přepravě jedné divize, včetně veškerého zázemí. Kalkulace čs. strany dospěly k číslu 800 vlaků nutných k odsunu, Sověti přišli s číslem 1 600 vlaků a s tříletou lhůtou (odsun byl nakonec proveden 825 vlaky). Díky důkladné přípravě čs. vojenských expertů byly postupně odhalovány nesrovnalosti v sovětských výpočtech (např. 20 tisíc nákladních aut, která se měla odsunout po vlastní ose, bylo zároveň vykazováno jako železniční náklad).

Sověti dále argumentovali nízkou propustností našich železnic a zejména překladové stanice v Černé při Čope (sovětské železnice mají širší rozchod). Tento argument byl také vyvrácen. Bylo použito mj. i prohlášení Svazu železničářů, jehož členové přislíbili bezplatnou přesčasovou práci, aby umožnili průjezd sedmi vlaků denně navíc.

Sovětská strana nicméně vyslovila „obavy“, aby zvýšené zatížení překladové stanice nezablokovalo dodávky surovin do ČSSR. Tomu by bylo možné zabránit vybudováním nouzového překladiště, což by však sovětským železničním vojskům trvalo nejméně rok. Naše strana odpověděla, že jsme schopni postavit takové překladiště během 3–6 týdnů. Sověti dále uváděli čtyři vlaky jako maximální možný denní počet k přeložení. Naši odborníci však hovořili o osmi vlacích. Tento sporný bod vyřešilo zjištění, že na sovětské straně je ze dvou našich vlaků složen jeden, což umožňuje širší rozchod jejich železnic.

Pro 17 000 rodin sovětských důstojníků a poddůstojníků, které se měly rovněž vystěhovat, požadovala sovětská strana od Československa stejný počet kontejnerů, tj. třikrát větší množství kontejnerů, než bylo v té době v majetku čs. státu. Tento požadavek byl z naší strany odmítnut jako technicky nerealizovatelný.

Nakonec se obě strany shodly na harmonogramu první etapy odsunu bojových jednotek (do 31. 5. 1990). Dosavadní výsledek naznačoval možnost úspěšného dotažení jednání až do akceptování našeho termínu úplného odchodu sovětskou stranou. Právě v tomto momentu se však rozhovory dostaly do patové situace. Sověti odmítli dále jednat, dokud se nevyřeší otázka konečného data s tím, že termín do konce roku je pro ně neúnosný a naprosto nepřijatelný.

Na užším jednání pak připustili obavy z možného negativního působení přijetí všech našich požadavků na prestiž SSSR a prezidenta Gorbačova. Proti opouštění velmocenských pozic Sovětským svazem již dříve vystupovala konzervativní opozice ve straně i v armádě. Její tlak prý v souvislosti s jednáními roste.

Tyto argumenty nebyly neopodstatněné, protože se v sovětské společnosti objevovaly první příznaky psychologického „šoku ze ztráty impéria“. Sovětská lidé si začínali s hořkostí uvědomovat, že prohrál-li někdo studenou válku, byla to především jejich země. V Pobaltí sílí separatistické tendence, rozhořívá se konflikt v Karabachu. Ve stejné době také probíhá debata o změně Ústavy SSSR (zejména o článku 6, negující vedoucí úlohu KSSS). Na přelomu ledna a února se koná zasedání ÚV KSSS, v jehož průběhu se stupňují střety s konzervativním křídlem strany. To vše je záramováno prudkým zhoršením hospodářské situace v zemi. Objevují se dokonce dohady o demisi M. Gorbačova, ve světě se začíná hovořit o konci gorbačovské éry.

Ve druhé (tj. politicko-právní) skupině se jednání zatím příliš nehýbají z místa. Sověti

argumentují tzv. humanitárními aspekty odchodu: pro rodiny důstojníků nejsou v SSSR byty, 10 000 dětí bude muset přerušit školní docházku. Naše strana jasně říká, že pro ČSSR to byla humanitární otázka celých posledních dvacet let, a argumentuje počtem bytů (2 700 bytů ČSLA plus 8–10 tisíc bytů postavených převážně národními výbory), které jsou obsazeny sovětskými „nájemníky“ na úkor čs. občanů. Dále I. Aboimov obvinil čs. stranu z organizování protisovětských demonstrací. Pátého ledna se před sovětským velvyslanectvím v Praze sešlo shromáždění, které TASS interpretoval jako organizovanou provokaci. Základním rozporem však zůstává termín odchodu posledního vojáka. Na Sověty naplatí žádný z argumentů (tlak vlády, Parlamentu, veřejného mínění, osobní přání V. Havla). Nakonec se i v této skupině dostávají jednání na měličinu a hrozí zablokováním.

V neoficiálním rozhovoru I. Aboimov požádal L. Dobrovského, zda by nepožádal prezidenta V. Havla, aby ustoupil ze svého požadavku odchodu do jednoho roku. Druhé kolo jednání je tedy 9. února přerušeno a ještě týž den večer má L. Dobrovský téměř hodinový rozhovor s čs. prezidentem. V. Havel nakonec souhlasí s posunutím termínu odchodu s podmínkou, že ho o tento ústupek požádá v osobním dopise M. Gorbačov. Tento dopis přichází 12. února. M. Gorbačov v něm ujišťuje prezidenta Havla o tom, že sovětská strana chce stáhnout svá vojska z území ČSSR a nemá zájem na protahování jednání.²³ Zároveň ho však žádá o pochopení situace SSSR a problémů spojených s návratem tak velkého množství vojáků a rodin. Sovětský prezident navrhuje termín 1,5 až 2 roky, V. Havel souhlasí s dolní hranicí, tedy s 18 měsíci.

Čtrnáctého února jsou obnovena jednání v *technicko-vojenské komisi*, kde se projednávají konkrétní aspekty odchodu: přesné harmonogramy, přebírání objektů apod. Naším cílem je odsun všech bojových jednotek do konce roku 1990, zbytku pak do 30. 6. 1991.

Den před obnovením rozhovorů končí v Ottawě Konference o otevřeném nebi, kde se mj. dohodly USA se SSSR na přijetí Bushova návrhu z 1. 2. 1990. V rámci konference se sešli také ministři zahraničí Dienstbier a Ševardnadze, kteří projednávali nejen formování nových vztahů obou zemí, ale i otázky spojené s jednáními o odchodu.²⁴

Patnáctého února obnovuje jednání *politicko-právní skupina*, která se po vyřešení otázky termínu může již plně věnovat pouze vlastního textu ujednání. Hlavním problémem zůstává spor o to, zda a jak vyjádřit nelegálnost vstupu a následně vzniklého stavu ve smlouvě, tedy otázka nulity Moskevského protokolu, smlouvy z 18. 10. 1968 a dokumentů na ně navazujících. Sověti za žádnou cenu nechtějí explicitně uznat jejich nulitu (jak tomu bylo v našem prvním návrhu dohody), ale naopak požadují zahrnout do preambule odkaz na zmíněnou smlouvu. Odmítají dále vyslovené odsouzení svého vojenského zásahu v roce 1968 i narážku na intervenční charakter vstupu. Nakonec jsou tyto problémy vyřešeny kompromisem v podobě odkazu na prohlášení československé vlády z 3. 12. 1989 a sovětské vlády z 4. 12. 1989.

V otázce režimu vojsk po dobu stahování trvá čs. strana na zvláštní úpravě formou výměny dopisů mezi premiéry či diplomatickou notifikací. Sověti v této věci opět požadují odkaz na smlouvu z 18. 10. 1968. Kompromisem je formulace „*režim fakticky existující v době sjednání této dohody*“ v článku 3 Dohody.²⁵

Pokud se týká formy dokumentu, Sověti nejprve navrhovali formu „protokolu“. Protokol však může být považován za ujednání navazující na předchozí smlouvu či dohodu a znamenal by tedy uznání vazby na smlouvu z 18. 10. 1968. Forma „smlouvy“ zase předpokládá projednávání a ratifikaci Parlamenty, což by poskytlo prostor pro možné průtahy. Nakonec se obě strany shodly na formě „dohody“, podepsané ministry zahraničí, a se vstupem v platnost dnem podpisu (článek 7).²⁶

Majetkové a finanční otázky jsou odkázány na zvláštní dohodu obou stran, která měla být sjednána nejpozději do dvou let od vstupu dohody v platnost (článek 6).

Ve dnech 21.–22. února je v Praze vypracováván a 22. února parafován text dohody. Slavnostní podpis Dohody o odchodu sovětských vojsk z území ČSSR ministry zahraničí se uskutečnil 26. února v Moskvě za přítomnosti hlav obou států. Prezidenti podepisují

Deklaraci o vztazích mezi ČSSR a SSSR, v níž je mimo jiné vyjádřeno „politování nad neodůvodnitelným vstupem“.²⁷

Odsun vojsk SSSR a rodin důstojníků proběhl v podstatě bez problémů a podle harmonogramu, ve druhé fázi dokonce s předstihem. Konečným termínem odchodu posledního vojáka byl 30. červen 1991 (článek 1).²⁸

* * *

Hodnocení jednání a dosažených výsledků

Abychom se mohli pokusit odpovědět na otázku, zda mohla čs. strana dosáhnout jednáními lepších výsledků, a to především v časovém harmonogramu odchodu a v majetko-právním vypořádání důsledků pobytu sovětských vojsk na našem území, uvedme několik obecněji platných zkušeností a faktů.

Sověti byli tradičně a právem považováni za jedny z nejtvrděších a nejobtížnější „porazitelných“ vyjednávačů. I při těchto jednáních postupovali podle svých osvědčených vzorů:

1) *Kladou důraz na ceremoniální formality, mají tendenci jednání protahovat formálními projevy, zamlžováním a odbočováním od obsahu či poukazy na omezený mandát, čekají, až protivník ztratí trpělivost.* Tuto taktiku se pokoušeli prosadit především odbočováním do oblastí nekvantitativních argumentů. Určitá formálnost, kterou naše strana udržela díky ing. Vackovi, na Sověty udělala dojem. Účinnost tohoto rituálu nakonec ocenili i radikálnější členové čs. delegace.

2) *Chladnost hraničící někdy až s arogancí.* Při předložení prvních kalkulací počtu vlaků naší stranou se zástupce náčelníka sovětského generálního štábu Klejmenov otázal generála Ducháčka, jak naši experti dospěli k takovým „dětským číslům“ (nakonec se potvrdila jako správná). Čs. generál velice ostře zareagoval poukazem na to, že obě armády používají stejnou systematiku, lze se tedy lišit ve výpočtech maximálně o 10 %, ale nikoliv o 100 %. Vedoucí sovětské delegace se omluvil a svého kolegu napomenul.

3) *K jednáním přistupují jako ke hře s nulovým zbytkem.* To se v plné míře projevilo v krizích, kdy hrozilo úplné zablokování.

4) *Jednatelé nemají nikdy právo posledního rozhodnutí.* Klíčová otázka termínu odchodu byla nakonec rozhodnuta apelem na nejvyšší místa. Významnou roli také sehrála dvě setkání ministrů zahraničí před a během jednání. E. Ševardnadze se zdál od počátku přístupnější k možnosti dohody o rychlém odsunu než M. Gorbačov.

5) *Bývají vždy důkladně připraveni. Jednání však potvrdila spíše opak.* Nepřipravenost sovětské strany byla dána pravděpodobně jak krátkou dobou mezi iniciací jednání a jednáními samými, tak podceněním protivníka. Argumentace Sovětů často prozrazovala neznalost poměrů (když jste tak trpěli, jakto že máte plné obchody; kdo vám to vaše zboží bude kupovat, až odejdeme... generál Klejmenov). Navíc se průkazně nepotvrdil ani předpoklad úniku informací sítí agentů na FMZV, i když patrně existoval, ale otevřený způsob vedení jednání čs. delegací byl nejlepší taktikou proti němu.

Československá delegace měla na své straně řadu výhod: *jasný cíl, využití „šoku úvodní nabídkou“, podrobnou technickou argumentaci vypracovanou odborníky z několika rezortů, z hlediska mezinárodního práva těžko zpochybnitelnou legální základnu k jednání, podporu veřejnosti, rezervu a zároveň hrozbu v podobě možnosti jednostranně vyhlášeného požadavku.* Není třeba dodávat, že československá aktivita byla v souladu s obecným vývojem událostí té doby a že to byli daleko spíše Sověti, kteří se pokoušeli „plavat proti proudu“.

Svou roli ve prospěch naší strany sehrála i *náhoda*. Jen pouhou náhodou se poradce ministra zahraničí dr. Šedivý setkal ve druhé polovině prosince 1989 s americkým senátorem Carl Lewinem, členem branného výboru Senátu, který byl na soukromé návštěvě ČSSR (na pozvání Židovské obce pražské). Během rozhovoru byl senátor seznámen s naší situací před jednáními a byl požádán o lobování v náš prospěch, a to především ve věci sni-

žení počtu amerických vojáků v Evropě. Již 4. 1. 1990 oznamuje Rudé právo, že senátor Lewin podpořil v americkém Kongresu snížení počtu amerických vojáků v západní Evropě z nyníjších 305 až na 200 tisíc mužů. (Ve skutečnosti již dříve G. Bush ohlásil snížení na 275 tisíc. Dalšíh 75 tisíc tedy téměř přesně odpovídalo počtu sovětských vojáků na našem území.)

Jak tedy hodnotit rozhovory a výsledky na nich dosažené? Domnívám se, že jednání byla spíše úspěšná, a to i přes některé kompromisy a ústupky z naší strany (termín stažení, upuštění od celních prohlídek apod.). Historie nezná mnoho případů, kdy by se státu střední velikosti podařilo v průběhu jednání s velmocí nejen udržet ofenzivní tlak a iniciativu, ale i prosadit své zásadní požadavky a podmínky do výsledků rozhovorů. Pro sebevědomí státu a rodící se čs. zahraniční politiku i pro další vztahy s východním sousedem byl základním přínosem fakt, že tvrdě, ale korektně spolu jednaly dvě rovnoprávné strany.

Na druhé straně je třeba vzít v úvahu dobový kontext. Logika politického vývoje v Evropě bezpochyby směřovala k postupnému stažení sovětských vojsk ze střední Evropy, nicméně celý proces by byl bez čs. jednání se SSSR pravděpodobně mnohem zdlouhavější. Naše rozhovory urychlily obdobná jednání SSSR s Maďarskem a Polskem.

Jednání přispěla také k rozpuštění Varšavské smlouvy, které iniciovala čs. zahraniční politika již následující měsíc – tedy v březnu 1990 – při setkání ministrů zahraničí Varšavské smlouvy v Praze.

Pokusy o vyřešení majetkové a finanční stránky následků dvacetiletého pobytu sovětských vojsk skončily pro Československo neúspěchem. Čs. strana prosadila do dohody článek, že záležitost bude vyřešena zvláštní dohodou, která bude uzavřena nejpozději do dvou let ode dne vstupu dohody v platnost. Tento článek však nakonec naplněn nebyl a majetková jednání a jednání o finančním odškodnění za škody způsobené vstupem a pobytem skončila de facto nulovou variantou. To, zda bylo či nebylo možné přesněji upravit tyto problémy již v dohodě, zůstane sporným bodem. Osobně se však domnívám, že preferování rychlého dosažení dohody o odchodu, a to i na úkor finančních ztrát, mělo svou logiku i smysl. Ze stejného důvodu ustoupila naše strana od svého požadavku celních prohlídek odjíždějících důstojnických a poddůstojnických rodin, mj. i na radu odborníků z celní správy, kteří upozorňovali na nebezpečí vzniku konfliktních situací během celního odbavování.

Psychologický význam výsledků jednání pro naši veřejnost i politickou reprezentaci je těžko kvantifikovatelný. Ve stejné spekulativní rovině zůstává odpověď na otázku psychologického působení odchodu na tvrdé jádro tzv. starých struktur v Československu. S jistotou lze říci, že bychom zcela jinak vnímali a prožívali pokus o puč v Moskvě v srpnu 1991, kdyby na našem území byla stále ještě rozmístěna sovětská vojska. Vůbec celý vývoj zahraniční politiky SSSR začal zejména od jara 1991 vykazovat určité regresivní tendence. Stačí si jen vzpomenout na výrok náměstka ministra zahraničních věcí SSSR Kvicinského, kterým zmrazil účastníky konference O budoucnosti evropské bezpečnosti, pořádané pod záštitou NATO v dubnu 1991 v Praze. Ve svém projevu naprosto otevřeně prohlásil, že „ve východoevropské oblasti musí být vzaty v úvahu legitimní zájmy SSSR, které mají své historické a geopolitické kořeny“.²⁹

Jak již bylo řečeno, znamenala jednání počátek demontáže Varšavské smlouvy. Tvůrci polistopadové čs. zahraničněpolitické koncepce si byli velice dobře vědomi, že v důsledku toho vzniká v oblasti situace, která byla později ne zcela přesně charakterizována jako „bezpečnostní vakuum“, tedy situace garanční nezakotvenosti v bezpečnostních strukturách. Proto již 6. dubna 1990 vydává FMZV Memorandum o Evropské bezpečnostní komisi jako návrh možného řešení vzniklé situace. Ale to je již jiná kapitola dějin čs. zahraniční politiky.

¹ Viz Rudé právo, 4. 12. 1989.

² Ze států Varšavské smlouvy již dříve zaujalo určitá stanoviska ke vstupu Polsko (Sejm a Senát, 11., respektive

17. 8. 1989) a Maďarsko (Výkonný výbor Předsednictva Maďarské socialistické dělnické strany, 16. 8. 1989), v nichž obě země oprávněnost vstupu odmítly. Oficiální cestou však československé vládě nebylo žádné přehodnocení sděleno.

³ Rudé právo, 5. 12. 1989.

⁴ Tamtéž, 6. 12. 1989.

⁵ O tom, že Sověti měnili formulaci účelu pobytu svých vojsk na našem území, svědčí fakt, že v dopisu sovětské vlády, adresovaném Radě bezpečnosti OSN z 21. 8., jsou okupační vojska nazvána „pořádkovými“. V článku I smlouvy z 18. 10. 1968 je však dočasný pobyt sovětských vojsk zdůvodněn účelem „zajištění bezpečnosti zemí socialistického společenství před sílícími revanšistickými snahami západoněmeckých militaristických sil“.

⁶ Ve stanovisku Občanského fóra z 5. 12. byl v revolučním zápalu vysloven požadavek odchodu do týdne. Experti FMNO považují za reálné stažení do konce roku 1990. Odhady jsou komplikovány tím, že Sověti nikdy v minulosti neseznámili čs. stranu s přesnými stavy svých vojsk rozmístěných na území ČSSR, tím méně s objemem jejich materiálního a zbraňového vybavení.

⁷ Usnesení Federálního shromáždění ČSSR č. 109, tisk 2112.

⁸ Rudé právo, 21. 12. 1989.

⁹ V této souvislosti není bez zajímavosti, že podobné stanovisko zaujala sovětská strana již při sjednávání Smlouvy o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR v říjnu 1968. Sověti se tehdy pokoušeli prosadit, aby smlouva byla uzavřena mezi vládami PLR, MLR, BLR, SSSR a NDR (tzv. „spojenci“), z jejichž pověřením by sovětská vláda jednala s ČSSR (tzv. „druhou stranou“). Československá strana to tehdy odmítla. – Viz K čs.-sov. smlouvě o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR (interní dokument Ideologického oddělení ÚV KSC). Praha 1968.

¹⁰ Potočný, M.: „Vstup“ cizích vojsk do Československa v roce 1968. In: Mezinárodní vztahy, 4/1990.

¹¹ Viz tamtéž.

¹² Neintervenci klauzuli obsahovala Ústava SSSR.

¹³ Mezinárodněprávní aspekty celé záležitosti podrobně rozebírá dr. M. Potočný v Mezinárodních vztazích, 4/1990.

¹⁴ Smluvní změna statutu okupačních vojsk byla připravována již ve druhé polovině 80. let, kdy se uvažovalo o smlouvě mezi ČSSR a Varšavskou smlouvou, která by nahradila smlouvu z 18. 10. 1968. Podobným směrem se měla zřejmě ubírat i jednání připravovaná na FMZV pod vedením J. Johanese ještě před 10. 12. 1989.

¹⁵ SSSR stáhne do konce roku 1991 z území NDR, Maďarska a ČSSR 50 000 mužů a 5 000 tanků. – Viz Keesing's 1989, s. 36 440.

¹⁶ Během příprav na jednání vyšlo najevo, že převody platů byly sovětským občanům vypláceny v poměru 1 : 3 v neprospěch KČs oproti běžnému turistickému kurzu, tzn. místo cca 10 Kčs za 1 rubl platila čs. strana přibližně 30 Kčs.

¹⁷ Viz Rudé právo, 11. 1. 1990.

¹⁸ Viz tamtéž, 18. 1. 1990.

¹⁹ Obě jmenované země také projevíly obavy, zda rychlý odchod sovětských vojsk z čs. území nebude na úkor jejich vlastních snah dohodnout se se SSSR o stažení vojsk z jejich území. L. Dobrovský, tehdejší mluvčí FMZV a poradce ministra, navštěvuje Varšavu a Budapešť, kde vysvětluje stanoviska naší strany, především náš důraz na bilaterálnost celého problému. – Viz tamtéž, 19. 1. 1990.

²⁰ Viz tamtéž, 30. 1. 1990.

²¹ Viz tamtéž, 31. 1. 1990.

²² Viz tamtéž, 2. 2. 1990.

²³ Viz tamtéž, 14. 2. 1990.

²⁴ Viz tamtéž, 15. 2. 1990.

²⁵ Viz Sbírka zákonů č. 71/1990; plný text též Rudé právo, 28. 2. 1990.

²⁶ Podrobněji viz Potočný, M.: Dohoda o odchodu sovětských vojsk z Československa. In: Mezinárodní vztahy, 9/1990.

²⁷ Viz Rudé právo, 28. 2. 1990.

²⁸ Viz Kocáb, M.: K ukončení odchodu sovětských vojsk z území ČSFR. In: Mezinárodní vztahy, 1/1992. – V této komentované zprávě o činnosti komise jsou uvedeny i základní číselné údaje týkající se pobytu sovětských vojsk na čs. území.

²⁹ Dokumentace z konference. In: Mezinárodní politika, 7/1991.

Poznámka:

1) Studie byla předložena jako písemná součást postupové zkoušky uzavírající první cyklus studia na Katedře politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

2) Vzhledem k tomu, že neexistuje oficiální záznam z průběhu jednání, načerpal autor stati J. Šedivý základní informace z rozhovorů s přímými účastníky jednání: L. Dobrovským, generálem R. Ducháčkem, dr. M. Potočným a dr. J. Šedivým. Autor dále děkuje dr. Cigánkovi za pomoc při shromáždění materiálu z archivu bývalého Federálního shromáždění a za poskytnutí dokumentů z vlastního archivu, gen. Ducháčkovi a dr. Šedivému za umožnění studia dokumentů z jejich osobních archivů.